

S Z E M L E

Benkő Loránd, Beszélnek a múlt nevei Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonvevekről

Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003. 208 lap

Benkő Loránd öt évvel ezelőtt kiadott névtani tárgyú könyve (Név és történelem. Bp., 1998.) után újabb kötetet jelentetett meg e témakörben. Az akkor közreadott 19 tanulmányt ebben a munkában további 18 követi. Dolgozatai jórészt az elmúlt években, döntően az előző könyv megjelenését követően születtek és láttak napvilágot különböző fórumokon: kevésbé hozzáférhető helyeken éppúgy, mint szem előtt lévő vezető folyóiratokban. Az olvasónak úgy tűnik, mintha az „újraközlés” miatt Benkő a könyv előszavában mentegetőzni látszanék. Döntését a kötetben való közreadásról azonban nemcsak azok a mozzanatok igazolják, amelyeket ő maga is megemlít: a sok esetben nehéz hozzáférhetőség, a szerkesztői gondosságnak olykor megmutatkozó hiányosságai, az alkalmasint megkívánt korlátozott terjedelem és ezekből adódóan a szövegek kiigazításának és kibővítésének az igénye, noha ezek a tényezők is bőségesen magyaráznák az ismételt megjelentetést. Mindehhez azonban azt is hozzá kell tenni, hogy a szerző egyes írásai között olyan erős összefüggések mutatkoznak nemcsak a fő tematika, hanem még az egyes apró részletek terén is, hogy e belső kapcsolatok csakis így együtt közreadva válnak az olvasó számára minden vonatkozásukban felismerhetővé. A könyv formában való közlés még inkább megmutatja, hogy Benkő Lorándnak az itt körüljárt témákról szilárd alapokon nyugvó, egységes véleménye, nézetrendszere van, amelynek az egyes dolgozatok mindig újabb és újabb részleteit mutatják meg számunkra.

Benkő Loránd könyve — éppúgy, mint a korábbi is — nem abba az újabbban (a köszöntő könyvek mellett) egyre divatosabb tanulmánykötet-típusba tartozik bele, amelynek az a rendeltetése, hogy áttekintést adjon egy-egy szerző munkásságáról vagy akár annak csak valamely időszakáról. (Kellően gazdag pályák esetében persze az ilyen könyvek kiadása is indokolt lehet.) Benkő írásai számomra sokkal inkább egy folytatásokban írott regény fejezeteit idézik. Egy-egy újabb dolgozat megjelenésekor a fő tematika változatlanágában biztosak lehetünk, legfeljebb azt találgathatjuk rögtön a címüket elolvasva, hogy ezúttal a „cselekménynek” vajon melyik szálát viszi tovább a szerző.

E hasonlatot nem érzem sem erőltetettnek, sem mesterkéltnak, s főleg nem az ismertetés „színesítése” a céloom vele, hanem úgy látom, hogy Benkő Loránd maga is így írja ezeket a tanulmányokat, akár tudatosítja magában e körülményt, akár nem. Ezt mutatja például, hogy a könyv egyes tanulmányait fejezeteknek nevezi, hogy szövegét át- meg átszövik a továbbfolytatás lehetséges irányaira célzó, olykor többet, máskor alig-alig valamit sejtető utalásai. A folytatásokban írott regények szövegét pedig mindig meg kell egybekötvé is jelentetni, hogy az olvasónak is módja legyen együtt szemlélni mindazt, amit a szerző már előre látott: a mű egészét. A részekben való közreadáshoz képest a várakozás izgalmát ilyenkor felváltja a szövegben való kalandozás gyönyörűsége: a „szüzsét” már ismerjük, most lássuk újra a részleteket! — gondolhatja az olvasó. E részletek pedig egymástól újfajta megvilágítást kapnak: megértjük, amit eddig nem vagy csak kevésbé értettünk, belátjuk, amiben korábban kételkedtünk, és ezáltal a „műegész” is az eddigiektől némileg eltérő jelentést nyer számunkra. No és persze adva van annak a lehetőségére is, hogy rajtakapjuk a szerzőt a részletek belső, addig rejtve maradt ellentmondásain, vagy esetleg kitűnjenek az egybecsiszoltság hiányosságai. A folytatásokban való írásnak ugyanis megvan az efféle veszélye — emlékezzünk csak például Mikszáthnak a maga által menet közben elfelejtett hőseire —, ám Benkő Lorándot e könyvben hasonlókon érni nem nagyon lehet.

A regényt mint műfajt a romantika virágoztatta föl, ám rögtön le kell szögezni: Benkő munkája távol áll a romantikus szemlélettől. Mi több: könyvét — saját bevallása szerint — elsősorban éppen a romantikus történeti, közelebről nyelv- és névtörténeti szemlélet ellenében írta, amely még ma is erősen befolyásolja nálunk a műltről való véleményalkotást, és nemcsak a közgondolkodás, hanem az ezt sokszoros áttétellel meghatározó tudományos megközelítés terén is. Az efféle szemlélet azonban inkább a „vágycak” kivetülését eredményezi, amelyekhez bizonyító tényeket keresünk, semmint a valóság visszaadását, márpedig a tudomány feladata éppen ennek a minél pontosabb feltárása. Benkő Loránd mélyen realista alkotó, sőt azt is mondhatnánk: dokumentarista. Veretes, kissé archaikus ízű szövegét a nyelvtörténeti adatok tömege dúsitja tovább. Ez kétségkívül nem teszi olvashatósabbá a stílusát — amellyel a fent mondottak miatt amúgy is meg kell küzdenünk (persze e küzdelem intellektuális és esztétikai élményt nyújt az arra vállalkozónak) —, ám a mondandóját annál hitelesebbé avatja.

Benkő Loránd részben vitairatnak mondja könyvét: „Az itt közreadott mondanivaló egy részét *v i t a i r a t i s e g y b e n*: szembenézés egyrészt névtudományunknak olyan múltbeli nézeteivel, amelyek ma is hordozzák a dogmává merevedés veszélyét, másrészt ellenkezés a tudományos romantika egykori és jelenkori elképzeléseivel.” (8). A szerző írásaiiban azonban szerencsére nyoma sincs a vitairatszerzők jellegzetes érzelmi elfogultságának, hevületének és indulatának, ehelyett a racionális érvelés logikája, a tudományos bizonyítás szabályrendszerének a követése — sőt néha ennek explicit formájú bemutatása — áll a középpontban. Régóta tudjuk, de ez a könyv ismét töményen bizonyítja, hogy Benkő a tudományos kritika nagymestere. Igen sok tanulmányának kiindulópontja egy-egy általa hibásnak vélt felfogás bemutatása, bírálata, illetve lehetőség szerint ezek helyébe új megoldások előhozása. Terítékre kerül itt a régebbi és a közelebbi múlt nagyjainak munkássága éppúgy, mint a kortársak egy-egy kérdésben vallott véleménye. A bírálat nemcsak hogy mindig tárgyyszerű, de egyúttal megértő is: Benkő szinte kutatja azokat a motívumokat, amelyek a nagy tudású pályatársakat egy-egy kérdésben megtéveszthették, tévútra csábíthatták. A szerzőnek kiváló érzéke van ahhoz, hogy összességében hibásnak bizonyuló véleményekből kiszűrje mindazt, ami előremutató, maradandó, ma is érvényes megállapítás. E pozitív viszonyulás azonban nem pusztán a Benkő habitusából adódó érzelmi attitűd, hanem a tudománytörténeti szemléletének szilárd elvi alapjából is adódó közelítésmód. Ennek lényegét — Melichre vonatkoztatva, de nyilvánvalóan általános érvénnyel is — úgy fogalmazta meg, hogy a tudós „munkásságát nem lehet, nem szabad korának körülményeitől és saját tudási eszmevilágától elvonatkoztatva, csupán a jelen rideg egzaktuságával szemlélni és megítélni” (168). A Benkőt jellemző efféle kritikus szemléletnek és az ezt kifejező higgadt vitastílusnak a tudományos megosztottság érdekcsoport-harcoktól és szemé-

lyeskedéstől hangos mai világában sokkal nagyobb jelentősége, súlya van, mint más, kiegyensúlyozottabb, hogy ne mondjam, békésebb korszakokban.

Benkő Loránd könyvének — aligha vitathatóan — Anonymus a főhőse. Noha a vele kapcsolatos fejezetek itt nincsenek külön egységbe vonva, mint ahogyan az előző könyvben szerepelnek, de a tanulmányok felét a szerző a Magiszter gesztájának szentelte, vagy legalábbis kiindulópontnak tette meg egy-egy probléma kifejtéséhez. E fontos történeti forrást Benkő nemcsak azért tartja kulcsszerepűnek, mert „P. magiszter saját korára vonatkozóan a geszta mint forrásanyag egyszerűen nem nélkülözhető, hanem azért is, mert a névanyagához fűződő kutatások szemlélete, módszere és eredményei egész történeti névtudományunk alakulását nagyban befolyásolták, a történeti nyelvtudomány egésze, valamint a történettudomány felé kisugárzásaik pedig, akár pozitív, akár negatív irányokban, de hosszú időn át máig kihatóan számos fontos rész kérdésben véleményformáló tényezők voltak.” (8). A Gesta Hungarorummal sokan, sokféle közelítésmóddal foglalkoztak már: történészek, nyelvészek, filológusok egész sora faggatta az Árpád-kornak ezt a kulcsfontosságú emléket, ám Benkő Loránd e tudósok sorában módszertani tekintetben is újfajta felfogást képvisel. Vizsgálatainak lényege és egyúttal újszerűsége leginkább talán abban ragadható meg, hogy nála a szöveg mellett egyenrangúan, sőt — néha úgy tűnik — nagyobb súllyal van jelen magának a szöveg szerzőjének a személye. Ez persze nem jelenti azt, hogy — mint más vonatkozásban erre már utaltam — Benkő számára ne lennének fontosak az adatok. Többször közvetlenül is szól a szórványadatok forrásértékéről, hitelességük tárgyában egy helyen például az alábbiakat mondja: „Ha a korai magyar történetet érintő források szerzőinek naiv megjegyzéseire, magyarázataira nézve a legnagyobb óvatosságnak, kritikának vagyok is a híve, különösen az egykorú szerzőknek konkrét megnevezésekre utaló, nyelvi megformáltságú, leírt adatait szükségesnek tartom mindaddig teljes értékűnek, nyelvíleg is hitelesnek tekinteni, amíg abszolút filológiai bizonyosságú kritériumok alapján hibás, javítandó voltuk be nem bizonyosodik.” (10). Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy pusztán a geszta szövegénél maradvá abból alig lehet valami újat kihámozni ahhoz képest, amit az előző tudósnemzedékek már kibontottak belőle. Benkő Loránd kutatói alapállása azt a megfontolást tükrözi, amely szerint Anonymus művét akkor fogjuk az eddigieknél is jobban, pontosabban megérteni és ezzel összhangban a valóságnak mindinkább megfelelően tolmácsolni, ha minél jobban tisztába jövünk alkotójának szándékaival, törekvéseivel, felfedjük mondandója megformálásának mozgatórugóit és ezek hátterét.

A Gesta Hungarorum szerzőjéről azonban valójában semmit sem tudunk. Megismerni leginkább a munkájából lehet, de mint láttuk, a szöveget elsősorban éppen írója ismeretében értelmezhetjük mind hívebben. E gondolatmenet azonban a gyakorlatban mégsem feltétlenül bizonyul circulus vitiosusnak, mert e bűvös körből ki-ki lehet azért lépni. A szöveg — noha szerzője szándékosan elrejtőzik az olvasó szeme elől — néhol egyet s más elárul alkotójáról, ezek fényében pedig újabb szöveghelyek válnak a korábbiaktól eltérően (is) értelmezhetővé, és így tovább.

Egy személyiség megrajzolása, pláne gondolatvilágának a felfejtése mindenekelőtt nagyfokú azonosulási készséget követel meg attól, aki efféle feladatra vállalkozik, ez pedig leginkább azt feltételezi, hogy a feltárást végző személy érzelmileg is kötődjön ahhoz, akivel foglalkozik. Úgy tűnik, Benkő Lorándhoz közel áll Anonymus személye, sőt talán kedveli is őt. Hús-vér alaknak mutatja be, aki jár-kei az országban, végzi a munkáját, éli a kancellisták értelmiségi életét, töpreng művének részletein, ám ha arra alkalma nyílik, a saját eszközeivel belefolyik a hatalmi politikába is. De mégis leginkább intellektuálisan rendkívül érzékeny, tudós alkatnak láttatja őt Benkő Loránd, aki már a fent idézett korábbi névtani tanulmánykötetében is meglehetősen plasztikus képet rajzolt a Magiszterről, amelyet azonban most újabb vonásokkal egészített ki.

A geszta értelmezése szempontjából is nagy jelentősége van annak, hogy Anonymus országismeretéről minél pontosabb információink legyenek, mivel „P. mester a hadak legfontosabb vonulásait — gesztájából jól kivehetően — oda viszi, amely vidékeket legjobban ismer” (161). Már a „Név és történelem”-ben is szó volt arról, hogy a Sajó és a Bodrog alsó folyásának környékét

Anonymus közelebbről ismerhette, most pedig azt is megtudjuk, hogy miért cserélte össze e környéken Lád és Ladány nevét (*Zombor és Ladány*, 181—6). Tudomást szerzünk arról, hogy általában is kiváló földrajzi tájékozottsága kiterjedt a Garam völgyére (*Castrum Borssed Zouolvn*, 140—50), valamint a délvidéki Keve vármegye ittebei bencés kolostorának a környékére is (Az ittebei bencés monostor történetéhez, 161—7). Személyesen nemigen fordulhatott meg viszont a Vág völgyében, ahol — a gesztában ritka kivételként — téveszt is a vidék leírásában (155—6).

Az efféle ismerethiányait azonban a Mester más forrásokból igyekezett pótolni: a Duna mente Csepel-sziget alatti szakaszán például ugyan személyesen aligha járt, de oklevelekből jól ismerhette ezt a vidéket is. Benkő meggyőzően bizonyítja, hogy a székesfehérvári keresztesek III. Béla kancelláriájából származó megerősítő oklevele Anonymusnak kétségkívül forrása volt e tekintetben (*Kölpény és ami körülötte* előkerül, 20—37), ami egyben a Magiszter kancellista múltjára is utalhat. Anonymus szíves körülmények között és helynévismeretét a geszta megírása szempontjából is meghatározónak kell tartanunk, mivel Benkő szerint „helynévi jártassága is segíthette, hogy biztos névi alapon, a z e g y k o r i m a g y a r n é v t u d a t s z á m á r a e l h i h e t ő m ó d o n válassza ki” személyneveit (55).

Benkő Loránd Anonymus nyelvhasználatának vizsgálata alapján is próbál következtetni életrajzi körülményeire. Felfigyelt arra, hogy az *ő*-zés legalábbis valamelyest jellemző a geszta nyelvére: „Anonymus szívesen él azzal a saját korának nyelvi rendszerében adott lehetőséggel, amely az *ě* ~ *ō* variáció terén az utóbbi javára nyílik meg számára, s *ō*-t jelölő *u*-t ír szinte minden olyan esetben, amikor az *ě*-t jelölő vagy jelölhető *e* betűs írásformát elkerülheti” (159). Ezt nyelvjárási sajátoságként értékelve Benkő azt tartotta, hogy a Névtelen anyanyelvjárása *ő*-ző területen, azaz az ország déli és/vagy nyugati területein kereshető. Később azonban módosította ezt a felfogását, és kifejti, hogy e jelenség mögött inkább egyfajta írásnorma érvényesülését kell látni (Anonymus *ő*-ző tulajdonnevei, 151—60). E mozzanat egyben azt is mutatja, hogy Benkő nemcsak a mások, hanem a saját írásaihoz, elképzeléseihez is roppant kritikusan viszonyul, s esetleges tévedéseit nem elkenődzni, hanem kijavítani igyekszik.

Benkő Anonymus nyelvi ismereteit más összefüggésekben is figyelembe veszi, megállapítja például, hogy „csekélyke” szláv nyelvtudása is lehetett (79, 148), és foglalkozik a latinizálás kérdéseivel is, annak keretében vizsgálva ezt, hogy miféle gondot okozhatott a Mesternek a magyar nevek latinba illesztése, és milyen megoldásokat talált ezekre.

Benkő Loránd Anonymusnak a gesztából és annak külső összefüggéseiből kihámozott életrajzát bővíti azzal a megállapítással is, hogy hőse még az 1220-as években is életben lehetett. A Mester feltételezett ittebei útja, valamint az ottani fekete barátoknak a más forrásokból ismert pénzhamisítási ügyletei megerősíteni látszanak Benkőnek azt az elgondolását, amely szerint a Gesta Hungarorum az 1210-es években keletkezett volna (165—6).

Mint e példák is mutatják, Anonymus alakja nem magányos filozófusként áll előttünk, hanem kora társadalmának jellegzetes figurájaként, akinek műve megírásával az volt az elsődendő célja, hogy kora nemzetségeinek ősi birtokfoglalási jogait igazolja (143—4). Benkő véleménye szerint „P. mestert jelenkorához, a XIII. század elejének magyar valóságához kemény, reális személyes érdekek is kötötték. Ezek érvényesítésének törekvésével ugyanis jól beleillett abba a korai magyar klerikus, írástudó értelmiségi elitnek a megjelenése óta kitapintható folyamatba, amely összefonódást, érdekközösséget teremtett az írásbeliséget uraló klérus, illetőleg annak a királyhoz is közel álló vezető tagjai és a korabeli nemzetségek, birtokos családok, egyének között. Ez az érdekegyezés elsősorban származási kapcsolatokon, valamint a kor gondolatvilágát alapvetően foglalkoztató anyagi javakon, a birtokhoz jutás azonos törekvésein alapult. Az összefonódás természetesen az érdekvényesítés kiemelkedően fontos írásbeli területén, az oklevelezésben, illetőleg annak irányításában jutott szerephez, de behatolt az elbeszélő irodalomba, elsősorban egyes krónikások eszmevilágába is.” (38—9). Benkő arra is rámutat ugyanakkor, hogy a Magiszter efféle ügyeske-

déseit, mesterkedéseit — ugyanúgy, ahogy saját személyét is — a gesztában minél jobban elkenődzni igyekezett.

A kötet több tanulmányát Benkő Loránd elsősorban annak szentelte, hogy az Anonymus-kori társadalom belső kapcsolatrendszerét bemutassa. Elsőnek a „Szabolcs vezér. Adalékok a Csák nemzetség történetéhez” című írását (38—67) kell e dolgozatok között megemlíteni, amelyben az Anonymus alkotta Szabolcs vezér alakja ugyan a kiindulópont, de a korabeli Magyarország nemzetség- és család-, valamint birtoklástörténeti kérdései is fontos szerepet kapnak benne, határozott utalásokkal arra, hogy a Magisztert mely családokhoz fűzheték szorosabb kötelékek. E tematika Bars vezér — akinek előképét Benkő Anonymus kortársában, Bars ispánban látja — személye kapcsán a kötet egy másik tanulmányában is vezető szerephez jut (140—50). Az említett két dolgozat — tárgyból következően is — különösen jól mutatja a személy- és helynevek kutatásbeli egységét Benkő elemzéseiben.

Az Anonymussal kapcsolatos fejezeteket szélteben-hosszában átszövik Benkőnek az Árpád-kori Magyarországot érintő történeti földrajzi tárgyú fejtegetései, megjegyzései. A legnagyobb teret ez a téma talán a már említett *Kölpény* erdőnév kapcsán kap (20—37), amelynek lokalizálását több tucatnyi más helynévvel együtt végzi el a szerző. Pontosítja az általa igen nagyra becsült, számos más helyen kiindulásul vett GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajzának megállapításait, amelyben az itt tárgyalt nevek jó része a Délvidéken szerepel, és helyüket a Duna közelében Fejér és Bodrog vármegye határvidékén jelöli ki. A tanulmányból Györfy életművére vonatkozóan ugyanaz a viszonyulás tűnik ki, amelyet Benkő másutt ugyancsak Melichre értve, de nyilván általánosabb érvennyel fogalmazott meg: „leginkább úgy tiszteljük elért eredményeinek egészét, ha ... feltárjuk munkásságának vitatható pontjait vagy éppen tévedéseit” (168).

A könyvben másutt is található az ország további területeire vonatkozó történeti földrajzi megállapítások, pontosítások. Ezek közül csak a legfontosabbakat kiemelve megemlíthetjük Fejér megye dunántúli részeit, a Délvidéken főleg Temes és Keve vármegye területét, a Felvidéken Hont és Bars vármegyét, valamint a Bodrog—Ondava vízgyűjtőjét, de ezeken kívül is számos más vidék (Bereg, Tolna, Békés, Csongrád, Csanád, Arad, Bihar, Bereg, Sopron stb. megye) település- és természetföldrajzi képéhez kapunk fontos adalékokat. E körbe tartozik a kunok és a besenyők többszöri megemlézése is.

A történeti földrajzi tematikához a kötet egyes írásai közvetlenül is kapcsolódnak. A magyar nyelvetterület nyugati határvidékének vizsgálata (Vázlat a Pinka felső vízgyűjtőjének településtörténetéhez, 124—32) több szempontból is fontos: az ottani nevek tanúsítják a magyar betelepülés korát, mutatják a határvédelem kiépülését, valamint a különböző etnikumok egymásra hatását. Vas megye keleti részének, Gécse környékének történeti földrajzához három középkori településnév megfejtésével és ezek névviszonyainak a tisztázásával járul hozzá a kötet egy másik tanulmánya (Helynevek Vas megyéből, 192—9).

A Székelyföld ismeretét gazdagítja a „Maros- és Udvarhelyszék település- és népességtörténetéhez” (108—23) című írás. E dolgozat több szempontból is eltér a könyvben található többi munkától. Benkő Lorándnak ez a tanulmánya még 1947-ben készült, akkori megjelenését azonban a politika meggátolta. A mostani kiadáshoz fűzött utószó (123) ebben a vonatkozásban érdekes adalékokkal gazdagítja tudománytörténeti ismereteinket is. A szerző lényegbevágóan nem változtatott korábbi szövegén, mert akkori mondandóját a székelység történetére vonatkozóan csaknem fél évszázad múltán is érvényesnek tartja. Ezzel kapcsolatban azt sajnálhatjuk csupán, hogy az akkor a közlést vállaló folyóirat jellege miatt nem kerültek be a dolgozatba nyelvi adatok, legalábbis nem olyan mértékben és formában, ahogyan azt Benkő más munkáiban megszoktuk.

A székelykérdés, amely Benkő Loránd munkásságának legutóbbi bő évtizedében ismét nagy fontosságot kapott, további két itt közzétett tanulmányának is fő témája. „A székely nemzetségek történetéhez” (95—107) egyetlen nemzetségnévnek, az *Ecken*-nek a részletes elemzését adja bőséges személy- és helynévanyag felhasználásával. A konkrét vizsgálat azonban fontos általános

elvi és módszertani szempontok fölvetésével is hozzájárul a székelység belső társadalmi rendjének tudományos megközelítéséhez. A harmadik e tárgyba vágó dolgozat magát a *székely* néprésznevet tárgyalja (A *székely* néprész név ómagyar történetéhez, 85—94). Benkő nem foglalkozik közvetlenül a szó megfejtésével, csupán ómagyar kori hangalakjának rekonstruálását kísérli meg a rendelkezésre álló adatok teljességének a figyelembevételével. Írásának ezen túlmenően is fontos eredménye azonban, hogy cáfol több jelenleg is forgalomban lévő etimológiai véleményt.

A könyvben számos hely- és személynév etimológiájának szentel figyelmet a szerző, főleg olyan neveknek, amelyek magyarázatát a tudományos kutatás többnyire megoldottnak látta, sőt ezekre nem egy esetben nagyobb ívű történettudományi koncepciók is épültek. A névtan ilyenfajta kihatásai és e téren megmutatkozó fokozott felelőssége miatt Benkő elsősorban olyan névfejtések felülvizsgálatát végzi el, amelyek ebbe a körbe sorolhatók. E körülmények is magyarázzák, hogy különösen nagy figyelmet fordít a névmagyarázatok metodikájára, mivel így egyes eljárásoknak és javaslatoknak nemcsak az egyedi bírálatát adhatja meg, hanem általánosabb érvénnyel az ezek mögött húzódó módszertani hiányosságokra is rámutathat.

A kötet nyitó fejezete a Konsztantinosztól említett *Termacsu* névvel foglalkozik (Konsztantinosz *Termacsu*-ja. Hogyan is hívták Árpád dédunokáját? 9—19), ám a konkrét névmagyarázattal jóval nagyobb súlyt kapnak benne a névfejtés módszerét taglaló megjegyzések: nem lehetetlen, hogy talán éppen emiatt került ez az írás a kötet élére. A tanulmányban Benkő RÓNA-TAS ANDRÁS névmagyarázataira válaszol, aki *terem* szavunkkal kapcsolta össze a nevet, és ebből még a névvisező feltehető tisztségére vonatkozó következtetéseket is levont. Benkő azonban módszerezen bizonyítja, hogy a név semmiféle összefüggésben sem lehet a szóba hozott főnévvel, mivel ezt a lehetőséget a helyesírási, fonológiai, morfológiai és morfofonológiai, valamint a szemantikai és szókincstörténeti bizonyítékok egybehangzón kizárják. Új származtatást nem tud ugyan javasolni, de eredményei a név nyelvi jellegét, státusát illetően így is fontosak, az pedig már szinte csak ráadás, hogy menet közben több, ezzel összefüggésbe hozott név (a *terem*-ből való nevek, *Tormos*) ügyében is állást foglal.

Zalán vezér nevével és személyével a magyar tudományosságban számos kiváló szakember foglalkozott. Benkő Loránd a róla írott tanulmányában (Zalán vezér nevééről és személyéről. Adalék P. magiszter névhasználatához, 68—80) mintegy módszertani újtásként is azt mutatja be, hogy szórványemlékeink — amelyek közé a korai történeti munkák is tartoznak — vizsgálatában milyen nagy szerepe van a magyar nevek latin szövegbe való beiktatási módjának, illetve a magyar nevekre vonatkozóan gyakran alkalmazott latinizálási eljárásoknak. Ezek elemzésével arra az eredményre jut, hogy a vezér neve *Szalan* formában rekonstruálható, ám Anonymus nem valós történelmi alak után mintázta meg figuráját, hanem az csupán a fantáziájának a szülötte, nevét pedig — ahogyan azt már mások is szóba hozták — a délvidéki Szalankamen várától kölcsönözte. A latin szövegnek és a magyar szórványoknak a kapcsolatát az eddigi kutatások valóban alig érintették, pedig e viszonyrendszerben vizsgálódva olyan megoldások is feltűnhetnek, mint például Anonymusnál a Tisza menti Polgárnak latin fordításban, *civiles*-ként való említése (Az elrejtett *Polgár*, 187—91).

Régi hagyományt cáfol az a tanulmány (Bors vezértől Borzsováig, 133—9), amely azt bizonyítja, hogy *Borsova* neveinknek semmi közük sincs Anonymus Bors vezéréhez. Benkő a névnek, amely eredetileg víznévként jöhetett létre, egyértelműen szláv eredeztetését adja, ám a tö pontos azonosítását a szláv történeti névkutatók hatókörébe utalja. Nemcsak az azonos képző kapcsolja e névhez az *Orsova* és az *Ondava* neveket, hanem az is, hogy korábban ezekben is magyar szótöveket sejtettek a kutatók. Benkő azonban igazolja, hogy e nevek teljes egészükben szintén szláv eredetűek (*Orsova* és *Ondava*, 168—80). A töről itt sem kíván nyilatkozni, de mindkét névhez kapcsolódóan egy sor további helynevet interpretál, sőt még a *Bodrog* víznév történetéhez is fűz megjegyzéseket. Módszertani szempontból is érdekes a *Petlend* nevről írott tanulmánya (Megjegyzések a *Petlend* helynevek történetéhez, 200—4), amelyben a szerző a sokfelé előforduló megnevezést fonológiai és morfológiai szempontból közelíti meg.

Benkő Anonymus egyik nehezen értelmezhető helyének, a *Castrum Borssed Zouolvn*-nak a középső részét elemezve (140—50) kifejti, hogy abban a Magiszter alkotta nevet lát, aki ezzel is a Bors család nevét kívánta megörökíteni a Zólyom környéki birtoklás bizonyítékaként. Benkő szerint mintául egy **Bór-séd*-féle víznév (a. m. 'fenyő-patak') szolgálhatott számára, mivel egy ilyen név „a vár környékén meglehetett” (149). Az előtag helynévi előfordulására számos közeli példát is hoz, ezek közül azonban egyet valószínűleg ki kell iktatni: az 1228: *Brisneborod* adata (uo.) nemigen lehet ugyanis a szlovák *bor* származéka, hanem inkább a **břežnja* 'nyíres' és a **brodъ* 'gázló' összetétele (ehhez lásd TÓTH VALÉRIA, *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen, 2001. 185). Az utótaggal kapcsolatban azonban komolyabb kétségeink lehetnek, a *séd*-re ugyanis a Garam, sőt az Ipoly vízgyűjtőjéből sem találtam adatot, de a Felvidékről a jóval kiterjedtebb Sajó-vízrendszerből is csak egy ilyen említést ismerek az ómagyar korból, a Medvesalján fekvő Bást (Gömör m.) határában: 1347: ad fluvium *Hydeghsed* (Gy. 2: 485). Az ÚMTsz. földrajzi köznévként csak a Dunántúlról és Erdélyből közli. Mindez azonban alapvetően nem érinti Benkő elképzelését, hiszen Anonymus konkrét helybeli névminták nélkül, akár anyanyelvjárása alapján is megalkothatta a szóban forgó helynevet.

Könyvének különböző fejezeteiben Benkő az itt bemutatottakon kívül több tucat személyes és helynév történeti, etimológiai kérdéseiről mond többnyire kritikai szemlélettől átitatott véleményt. Ezekkel az eredményeivel tovább gazdagította a magyar névkutatás legjobban kimunkált területének, a névfejtésnek az ismeretanyagát. Mivel azonban gyakran szándékosan nem mondja ki a végső szót egy-egy olyan kérdésben, amelyben nem érzi magát kellően felkészültnek és illetékesnek, másrészt pedig mivel nem egy esetben mások véleményétől eltérő módon foglal állást, eredményei bizonyára meg is pezsztítik e szakterületen a kutatásokat. (Ennek jeleként például KRISTÓ GYULA a *székely* szó kérdéséhez fűzött Benkő írásához kapcsolódó megjegyzéseket: A *székely* népnév első vokálisának milyenségéről: MNy. 2003: 468—70.) Másrészt várakozással tekinthetünk Benkő Lorándnak az e könyv tematikájába vágó újabb írásai felé is, amelyeknek a tervét, készülését az itt közölt dolgozatokban legalább egy tucatnyi utalás sejteti.

Benkő a neveket olyan különleges nyelvi elemeknek látja és látatja, amelyek kulturális bégyazottságuk és nyelvi jellegük révén nagyon sokféle tartalmat hordoznak, és ebből következően kulcsszerepük van a múlt megismerésében. Az ómagyar korból ránk maradt névkincs pedig a honfoglalást követő műveltségváltásból és a nyelvi környezetnek a megváltozásából adódóan olyan csomópontként vizsgálható, amely egyrészt hagyományt őriz — így a még kevésbé ismert múlt felé utal vissza —, másrészt pedig új egyedeket és típusokat életre keltve napjainkig tartó folytonosságot képvisel. E névallomány vizsgálata Benkő értelmezése szerint nem tartozhat csupán egy szűkebb tudományterület érdekkörébe, ezért a történeti névtan „eredményességének egyik fontos feltétele, hogy problematikájában mennyire tud az önelvű és öncélú kutatáson, a pusztán nyelvészeti vagy éppen etimológiai kutatáson túlmenni, tágabb horizontú, komplexebb, analitikus vizsgálatokkal is szolgálni” (7).

Ismertetésem elején folytatásos regényhez hasonlítottam Benkő Lorándnak az utóbbi években megjelent két történeti névtani tárgyú könyvét. Közvetlen párhuzamként végezve egy másik munkát szeretnék megemlíteni, amelyre — a korból, a szellemi és a tudományos környezet különbségeiből adódó számos és lényeges különbség ellenére — nagyon sok vonatkozásban emlékeztetnek Benkő dolgozatai. MELICH JÁNOSnak „A honfoglalás kori Magyarország” (Bp., 1925—1929) című könyve ugyanúgy részletekben készült el, mint Benkő munkái, és e részekből állt végül egybe hatalmas körképpé. Melich is, Benkő is elsősorban történeti, etimológiai szándékkal közelít a magyar névkincshez, gondosan ügyelve a történeti nyelvészet módszertani követelményeire, de részletesen kidolgozott névfejtéseikben mindketten gazdag kultúrtörténeti, történettudományi anyagot is felhasználnak. Ám a nyelvészeti eszköztár egyikük törekvéseit sem korlátozza abban a tekintetben, hogy a nevek vallatása révén a régi Magyarországnak minél teljesebb és sokrétűbb képét kívánják megrajzolni. Míg azonban Melich a honfoglalás korára összpontosította a figyelmét, Benkő

tágabb időhatárokra, az egész Árpád-korra figyel, de leginkább mégis a XII-XIII. század fordulójára, Anonymus korára. Kívánjuk neki, hogy az általa festett nagy ívű körképet a továbbiakban minél több részlettel, színes tájakkal és hiteles szereplőkkel legyen alkalma kiegészíteni.

HOFFMANN ISTVÁN